

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ БАНКУ І ЗМІСТУ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олександр Дзюблюк, завідувач кафедри банківської справи Тернопільської академії народного господарства, доктор економічних наук

Особливості організації ринкової системи економічних відносин зумовлюють об'єктивну необхідність функціонування ряду посередницьких структур, що забезпечують нормальну життєдіяльність господарського механізму країни. Сукупність інформаційних, фінансових, торговельних та інших підприємств і установ такого роду створює оптимальні умови для належного рівня взаємодії усіх суб'єктів господарської діяльності в процесі кожного економічного циклу, формуючи необхідну інфраструктуру ринку.

Провідне місце в системі зазначених підприємств і організацій належить інститутам фінансового ринку, оскільки саме вони забезпечують практично весь рух грошових потоків в економіці, створюючи базові передумови виробництва, розподілу, обміну й споживання, тобто усіх стадій процесу суспільного відтворення. Іншими словами, фінансові інституції є необхідним елементом взаємодії між господарючими суб'єктами у сфері грошових відносин. При цьому в самій системі установ інфраструктури фінансового ринку головна роль належить банкам як інститутам, через які проходить рух основної частини грошових ресурсів у виробничій і невиробничій сферах народногосподарського комплексу країни.

Зрозуміло, що у перехідній економіці утворення основних елементів ринкової інфраструктури є процесом нерівномірним, неоднорідним і таким, що відображає всю складність загальної економічної ситуації. Формування банківської системи й ефективне функціонування її на ринкових засадах є базовим, вихідним елементом даного процесу, оскільки банки внаслідок особливостей своєї діяльності є по суті несучою конструкцією ринкової економіки і рушійним механізмом економічних перетворень. Ці обставини зумовлюють необхідність комплексного дослідження проблем становлення і розвитку як усієї банківської системи, так і окремих банківських установ в умовах ринкового реформування економічних відносин. При цьому початковим моментом такого дослідження має стати поглиблене теоретичне обґрунтування сутності банків та їх важливої ролі в організації грошово-кредитних відносин.

Важливість цього аналізу зумовлена не цінністю теоретичних міркувань як таких, а тією роллю, яку відіграє теорія як наукова база практичних перетворень. А у випадку, коли йдеться про банк як один з основних інститутів ринкової економіки, важливість ґрунтовної теоретичної бази набуває ключової ролі у пошуку оптимальних шляхів підвищення ефективності функціонування усієї банківської системи країни.

Відсутність на сьогодні у вітчизняних і зарубіжних економічних дослідженнях однозначного розуміння поняття "банк" зумовлена, на наш погляд, значним розмаїттям як самих видів банків, так і операцій, що здійснюються ними в процесі фінансового обслуговування суб'єктів економічних відносин. Важливо зазначити і світову тенденцію фінансової глобалізації, яка супроводжується значним розширенням традиційних сфер діяльності банків, що приводить до фактичного "розмивання" раніше чітких меж між функціонуванням банківських і небанківських інститутів фінансового ринку.

Отже, те, що немає єдиних поглядів на поняття, яке розглядається, пояснюється тим, що банк є складним системним утворенням із різноманітними характеристиками, кожна з яких хоч і відображає окремі суттєві сторони його діяльності, але не може бути повною. Втім, ця проблема не є породженням сучасної економічної думки, а має глибокі історичні корені. Так, у роботі німецького економіста Вільгельма Лексіса, вперше опублікованій ще на початку ХХ століття, читаємо: "Банками називаємо всякого роду установи для здійснення банківських операцій"¹. На його думку, специфічною особливістю банківської справи є кредитне посередництво, тобто залучення кредиту, з одного боку, і надання кредиту, з іншого, з метою одержання прибутку². Інший німецький вчений Бруно Бухвальд, праця якого належить до цього ж періоду, писав: "Під банком розуміють підприємство, яке займається грошовими, кредитними та іншими операціями"³.

¹ Лексис В. *Кредит и банки: Пер. с нем.* — М.: Перспектива, 1994. — С. 32.

² Там само. — С. 34.

³ Бухвальд Б. *Техника банковского дела. Справочная книга и руководство к изучению банковских и биржевых операций: Пер. с нем.* — М.: АО "ДИС", 1993. — С. 6.

Таким чином, сутність банку розглядається виходячи з погляду на нього як на підприємство чи організацію, що здійснює певний набір операцій, які на думку авторів аналізу, слід вважати банківськими. При цьому до складу такого роду операцій відносили насамперед прийом вкладів і видачу кредитів. Проте в дійсності не зовсім правильно було б вважати ці операції свідченням функціонування банку, адже процес вивільнення і нагромадження грошових коштів (приймання грошей на зберігання як найбільш давня кредитна угода) і їх надання в тимчасове користування характерний для будь-якого кредиту, в тому числі й особистого, що виник водночас зі становленням функції грошей як засобу платежу, тобто задовго до перетворення однієї зі сторін кредитних відносин у власне банк.

Розуміння зазначених моментів багатьма авторами привело до певного збільшення кількості операцій, через які визначається банк. Так, у "Фінансово-кредитному словнику" банки визначаються як "особливі інститути, що акумулюють грошові кошти і нагромадження, надають кредит, здійснюють грошові розрахунки, випуск грошей в обіг, операції з цінними паперами та ін."⁴. У праці С.В. Мочерного наводиться аналогічне визначення, доповнене, однак, операціями із золотом⁵.

Звісно, згадувані в указаних визначеннях операції з цінними паперами і золотом не можуть мати домінуючого впливу при формуванні дефініції "банк". В однаковій мірі це твердження є справедливим і для операцій з прийомом вкладів і видачі кредитів, що здійснюються нині багатьма небанківськими фінансовими інститутами. Ці моменти знайшли відображення в зарубіжній економічній літературі, де автори вважають, що неможливо дати чітке визначення, з якого було б видно, чим власне банк відрізняється від не-банку. Наприклад, на думку Т. Коха, відмінності між банками і депозитними установами здебільшого зникли⁶. Внаслідок цього формулюються такі дефініції: "Банк — це фірма, що надає фінансові послуги, здійснює професійне управління грошовими ресурсами суспільства, а також виконує інші численні функції в економіці"⁷.

На нашу думку, проблема розглянутих зарубіжних досліджень полягає в тому, що їх автори концентрують надмірну увагу на з'ясування спільних та відмінних рис між банками та небанківськими кредитно-фінансовими установами (хоча і це є важливим принциповим питанням), однак об'єктне спрямування аналі-

зу на банки втрачається. Якщо ж перенести цю проблему з площини загальнотеоретичних міркувань у реалії перехідної економіки України, то можна з упевненістю констатувати, що на відміну від розвинутих ринкових систем, де власне зростання економічного потенціалу спеціалізованих кредитно-фінансових установ та загострення конкурентної боротьби їх з банками привели до певного стирання відповідної грані між ними, у нашій країні початкові умови формування банківської системи початку 90-х років не ґрунтувалися на чіткому розмежуванні сфер діяльності банків та небанківських інститутів фінансового ринку, позаяк сегмент останніх був практично відсутнім.

За таких обставин створення належного, всеохоплюючого правового забезпечення відповідної діяльності виступає однією з неодмінних умов ефективного функціонування і розвитку кредитної системи країни, а це знову-таки приводить нас до необхідності вирішення економічного аспекту справи, тобто дослідження питання про те, що являє собою банк. Наявні ж у літературі розходження в характеристиці банківської діяльності значною мірою заплутують реальний стан речей і не сприяють утворенню єдиного об'єктивного підходу до розуміння суті банку, що, у свою чергу, ускладнює формування адекватного понятійного апарату для наукової роботи.

Для глибокого аналізу сутності банку найбільш прийнятним, на наш погляд, є комплексне всебічне дослідження усіх аспектів змісту банківської діяльності в широкому контексті з урахуванням взаємозв'язків досліджуваного об'єкта із середовищем, в якому він функціонує. В основі такого дослідження має лежати діалектичний підхід, який передбачає застосування різних ракурсів при вивченні сутності банку. З цією метою безпосередній процес аналізу найбільш доцільно поділити на кілька етапів, що відрізняються один від одного глибиною пізнання, тобто ступенем охоплення різноманітних аспектів досліджуваного об'єкта — від простішого рівня до більш складного, від одного до загального.

Це дає нам підстави побудувати теоретичну модель процесу вивчення сутності банку, що має відображати динаміку пізнання реалій економічного життя суспільства. Для цього необхідно виділити три основні етапи дослідження, кожен з яких вирішує свої специфічні завдання щодо відображення певних аспектів функціонування банку.

На *першому етапі* банк розглядається як інститут ринкової економіки, сутність якого відображає певна сукупність здійснюваних операцій. Проте, як вже зазначалось, підходи до визначення складу цих операцій в економічній літературі досить різноманітні. Здебільшого формування переліку операцій, здійснюваних банками, ґрунтується на юридичному тлума-

⁴ *Фінансово-кредитний словарь: В 3 т. — Т. 1 / Гл. ред. В.Ф. Гарбузов. — М.: Финансы и статистика, 1984. — С. 90.*

⁵ *Мочерний С.В. Основи економічних знань: Запитання і відповіді. — К.: Феміна, 1996. — С. 194.*

⁶ *Кох Т.У. Управление банком: Пер. с англ.: В 5 кн. — Кн. 1. — Уфа: Спектр, 1993. — С. 5.*

⁷ *Роуз П. Банковский менеджмент: Пер. с англ. — М.: Дело Лтд, 1995. — С. 5.*

ченні сутності банку як суб'єкта правових відносин, якому, з точки зору законодавців тієї чи іншої країни, дозволено займатися банківською діяльністю.

Однак юридичне тлумачення сутності банку, засноване на переліку дозволених законодавством банківських операцій, не дає чіткої відповіді на запитання: що ж таке банк? внаслідок невизначеності іншого важливого питання: чи всі без винятку, чи якась частина передбачених законом операцій формує зміст дефініції "банк"? (згідно зі статтею 47 Закону України "Про банки і банківську діяльність" таких операцій 20). Тому вирішення цієї проблеми має ґрунтуватися на формуванні системи пріоритетів у всьому широкому спектрі здійснюваних банками операцій, що визначає, які з них мають вирішальний вплив на формування сутності банку, тобто дають змогу назвати фінансову установу банком у повному розумінні цього слова.

Таких основних операцій три: депозитні, кредитні й розрахункові. Тривалий історичний процес розвитку банківської справи — від банкірів Стародавньої Греції і Риму до банкірських домів середньовічної Європи і далі до сучасних банківських установ — сформував зазначені операції, які є базовими для банків, визначаючи їх місце та роль в усій системі економічних відносин суспільства. *Депозитні операції* банків пов'язані з залученням грошових коштів клієнтів на вклади, що можуть використовуватися згідно з режимом відповідного рахунка і банківським законодавством. *Кредитні операції* визначають передачу банками коштів клієнтам у тимчасове користування за плату у вигляді процента. Ці операції є наріжним каменем банківської справи, що часто зумовлює застосування до назви "банк" такого синоніму, як "кредитна установа". *Розрахункові операції* здійснюються банками за дорученням клієнтів у готівковій і безготівковій формі за відвантажені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги, а також у зв'язку з фінансовими зобов'язаннями.

Слід підкреслити, що визначальний характер зазначених операцій для розкриття сутності банку як ринкового інституту пов'язаний не лише з історично обумовленим традиціоналізмом. Важливим фактором, який визначає пріоритетну роль базових операцій, є те, що лише *банки* можуть здійснювати усі їх у сукупності (про що, до речі, вперше й зазначено в новій редакції Закону України "Про банки і банківську діяльність" (ст. 2)). Саме сукупність трьох зазначених операцій необхідно ідентифікувати як визначальну рису банку, оскільки окремі з них можуть здійснюватися і небанківськими інститутами фінансового ринку. Наприклад, страхові компанії, інвестиційні фонди, трастові компанії, позичково-ощадні асоціації, пенсійні фонди можуть акумулювати в різних формах

заощадження населення та кошти підприємств. Фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, будівельні товариства та інші спеціалізовані кредитні установи можуть надавати позички, а, скажімо, такі організації, як клірингові палати — здійснювати окремі види розрахунків. Проте жоден із зазначених інститутів фінансового ринку аж ніяк не може бути віднесений до категорії банків. Водночас виконання інститутом (його конкретна назва в даному випадку не має особливого значення) усіх трьох без винятку базових операцій дає підстави стверджувати про діяльність саме банківської установи. І, нарешті, ще один момент, на нашу думку, має важливе значення для визначення депозитних, кредитних і розрахункових операцій як таких, що конституують саму природу банків. Річ у тім, що їх проведення надає банкам можливість як збільшувати, так і зменшувати грошову масу в обігу. Жоден інший фінансовий інститут, яким би різноманітним не був спектр здійснюваних ним операцій, цього робити не може.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, нам уявляється можливим визначити *банк* як *інститут ринкової економіки, що виконує у сукупності три основні операції: приймає депозити, надає кредити та здійснює розрахунки*. Усі інші операції — валютні, касові, інвестиційні, трастові, консультаційні, факторингові, з цінними паперами, з дорогоцінними металами і тому подібні — здійснюються банком, виходячи з потреб тієї клієнтури, яку він обслуговує, а також з урахуванням вимог чинного законодавства та нормативних актів регулюючих органів щодо визначення мінімальних обов'язкових сфер банківської діяльності. Останній момент визначається врешті-решт особливостями правового поля, в якому діє банк у кожній країні.

Водночас для перехідної економіки нашої країни, де чітко визначення правових засад функціонування різноманітних ринкових інститутів є однією з необхідних умов їхнього успішного розвитку, формулювання сутності банку через окреслене коло здійснюваних операцій (саме в сукупності) може стати важливою підвалиною ефективного регулювання усього процесу формування вітчизняної банківської системи (особливо щодо недопущення реалізації банківських функцій установами, не наділеними відповідними правами згідно із законодавством). Однак, процес аналізу сутності банку, як і інших важливих ринкових інститутів, вимагає відповіді на питання не лише про те, чим він займається, що може бути виражено в окресленні кола конкретних банківських операцій, а й про те, у чому полягає специфіка банку і змісту його діяльності, що, в кінцевому підсумку, і формує сутнісну основу досліджуваного об'єкта. Вирішення цього питання вимагає якісно нового, глибшого рівня дослідження.

У процесі *другого етапу аналізу* підхід до розгляду банку визначається дослідженням його як економічної категорії, що визначає необхідність вивчення основних банківських функцій, які можуть розкривати сутність даної категорії.

Подібна позиція нині не набула поширення в науковій літературі, присвяченій дослідженню проблем банківської діяльності, що можна пояснити особливостями сформованого в економічній теорії понятійного апарату. Йдеться насамперед про розуміння сутності економічної категорії як певної теоретичної абстракції, яка відображає виробничі (економічні) відносини. Природно, що саме з цієї точки зору категоріальний аналіз банку справді видається не зовсім прийнятним. Однак звернімо увагу на інший бік справи. Сукупність економічних категорій характеризує загальні засади того чи іншого типу господарювання, формуючи економічну структуру суспільства — його базис. Водночас банки в ринковій економіці, на відміну від адміністративно-командної, слід розцінювати саме як складовий елемент базису. Підставою для такого твердження може слугувати розгляд банків як ключових носіїв певної сфери економічних відносин суспільства, а саме — грошово-кредитних відносин. І якщо категорії, що виражають загальні властивості й відношення об'єктивної дійсності, мають історичний характер, то тривалий процес еволюції банків у системі суспільних відносин дає змогу, на наш погляд, повною мірою застосувати категоріальний підхід до розгляду суті банку.

При цьому зовсім необов'язковим є віднесення банку до таких загальних категорій першого рівня, як товар, гроші чи кредит, адже власне сама банківська діяльність ґрунтується на вже існуючих товарно-грошових і грошово-кредитних відносинах. Тому цілком прийнятною є оцінка банку на субординованому до вказаних категорій рівні, тобто як свого роду субкатегорії.

Зрозуміло, що сам по собі розгляд банку як категорії не є самоціллю. Безпосередніми проявами суті тієї чи іншої категорії є її функції, що загалом і визначають подальший напрям дослідження. Йдеться про емпіричний підхід до вирішення проблеми, за якого функції слід розуміти не просто як розширене трактування вже визначеної сутності, а як конкретну основу для її формулювання, тобто сукупність функцій і є сама категорія.

Згідно з наведеною схемою суть банку найбільш доцільно визначити через основні його функції в економіці. Проте й у даному разі, як і у випадку оцінки переліку основних банківських операцій, в економічній літературі не сформовано єдиного підходу ні щодо визначення загальної кількості основних банківських функцій, ні щодо їх конкретного змісту. На

наш погляд, до складу функцій, що визначають дійсну сутність банку як категорії, слід віднести три такі: організація кредитного процесу, організація платіжного обороту та емісія грошей.

Функція організації кредитного процесу пов'язана з перерозподілом банками грошових коштів, які тимчасово вивільняються у процесі кругообороту капіталів підприємств, а також грошових доходів населення. При цьому банки виконують роль посередників між тими суб'єктами економічних відносин, які нагромаджують тимчасово вільні кошти через те, що їхні надходження в даний момент перевищують витрати, і тими учасниками економічного обороту, які тимчасово потребують додаткового капіталу, оскільки їхні витрати, навпаки, перевищують надходження. Необхідно підкреслити, що в даному разі йдеться про кредитний процес у широкому розумінні — у плані перерозподілу ресурсів між суб'єктами ринку. Таке поняття слід відрізнити від вузького розуміння цього процесу, коли йдеться про сукупність організаційно-технічних заходів, що визначають зміст позичкових операцій банківської установи — у її взаєминах з клієнтами.

Таким чином, організовуючи в масштабах усього господарства кредитний процес, банки надають власникам тимчасово вільних коштів можливість зберігання їх у досить зручній формі різноманітних депозитів, що приносять реальний дохід у вигляді процента та забезпечують належний рівень ліквідності. Водночас використання кредиту позичальниками сприяє прискоренню обороту капіталів, скороченню витрат виробництва, розширенню виробничих потужностей та зростанню прибутків. Крім того, банківський кредит є досить гнучкою формою задоволення тимчасових потреб суб'єктів ринку в коштах, надаючи можливість найбільш зручного пристосування умов видачі позики до потреб конкретного позичальника.

Функція організації платіжного обороту полягає в здійсненні банками розрахунків між різними суб'єктами економічних відносин шляхом перерахування коштів за їхніми рахунками або заліку взаємних вимог. Йдеться насамперед про передачу платником одержувачу коштів в оплату за надані товари чи послуги або ж в оплату боргів. Нині така передача здійснюється переважно у безготівковому порядку (щонайменше 2/3 усіх платежів), а це передбачає обов'язкову участь банків у здійсненні розрахункових операцій. Річ у тім, що банки, приймаючи депозити і, відповідно, відкриваючи рахунки підприємствам і приватним особам, можуть здійснювати платежі шляхом переказу залишків коштів з одного рахунку на інший. Таким чином, банківська функція організації платіжного обороту тісно пов'язана з функцією організації кредитного процесу, адже домашні господарства, фірми, державні установи, утри-

муючи грошові кошти на банківських рахунках, використовують їх і для розрахунків за різними господарськими операціями. Основний економічний ефект від реалізації цієї функції банків полягає в істотній економії витрат обігу та прискоренні розрахунків між усіма учасниками господарського обороту.

Функція емісії грошей безпосередньо пов'язана з двома попередніми банківськими функціями і полягає в забезпеченні банками на основі кредитно-розрахункових операцій потреб господарського обороту належною кількістю платіжних засобів. На практиці випуск грошей здійснюється у процесі первинної і вторинної емісії. Первинна емісія здійснюється центральним банком у процесі кредитування комерційних банків і уряду, а також через придбання золота й валюти. Вторинна емісія провадиться комерційними банками на основі кредитних і розрахункових операцій, у процесі яких банки можуть багаторазово збільшити початково внесені на депозит кошти (ефект мультиплікації грошової маси). Нині, коли банківські рахунки є основним компонентом грошової маси, депозитно-кредитна емісія банків відіграє вирішальну роль у підтриманні належного обсягу грошей в економіці відповідно до реальних потреб господарського обороту. Зазначені моменти відображають основний макроекономічний ефект цієї функції банків — забезпечення належної гнучкості емісійної системи, спроможної за умов виваженої монетарної політики підтримувати грошову масу на рівні, адекватному потребам ділової активності, стабільності цін, зайнятості та економічного зростання.

Сукупність розглянутих вище трьох основних функцій досить повно відображає сутність банку. Проте в економічній літературі виділяють і деякі інші аспекти діяльності банку на функціональному рівні. Як окремі банківські функції цілий ряд авторів виділяють ще й такі, як емісійно-засновницька діяльність (посередництво в операціях з цінними паперами), консультації з широкого кола проблем, трастові, страхові та інші функції. Справді, якщо власне функцію (від лат. *functio* — виконання, звершення) трактувати в широкому розумінні, тобто як спосіб дії речі або елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту, то в такому контексті до функцій можна віднести мало не всі операції банку, а їх — десятки, а то й сотні. Однак у даному випадку наша точка зору на функції полягає в розгляді їх як конкретних виявів сутності категорії, що формують певну цілісну картину її існування та в кінцевому підсумку відрізняють від усіх інших категорій. Тому наврядчи консультаційну, трастову і тому подібні “функції” слід відносити до характерних рис банківської діяльності. З огляду на такий підхід, доцільним є виокремлення саме трьох зазначених вище функцій як основи для розуміння сутності банку.

Розгляд функцій банку є якісно глибшим рівнем дослідження, аніж вивчення банківських операцій на першому етапі аналізу. Отанні слід розглядати у вузькому контексті, більшою мірою як суто технічний процес, результатом якого є надання різноманітних послуг клієнтам банку, в тому числі таких, як кредитні, депозитні, розрахункові, трастові та інші. Щодо функцій, то вони відображають, на наш погляд, більш фундаментальні, сутнісні аспекти діяльності банків, вирізняючи їх у числі інших суб'єктів економічних відносин. У зв'язку з цим, такі, скажімо, операції, як кредитні й депозитні при загальному аналізі можна розглядати окремо, а функції організації кредитного процесу охоплює обидві зазначені операції. Те саме стосується і функції емісії грошей, яка взагалі являє собою складний економічний механізм, у якому задіяно цілу низку банківських операцій і який з урахуванням неможливості усіх інших фінансових інститутів емітувати гроші в обіг слід розцінювати як визначальну ознаку банку.

Таким чином, виходячи з викладених вище моментів другого етапу аналізу, *банки* доцільно визначити як *суб'єкти економічних відносин, основними функціями яких є організація кредитного процесу, організація платіжного обороту та емісія грошей*. Водночас розглянутий етап аналізу не може бути остаточним у дослідженні суті банку, позаяк він орієнтований більшою мірою на внутрішню оцінку природи банківської діяльності, що, відповідно, визначає необхідність розширення рамок дослідження.

Завершальний, *третій етап аналізу* відображає такий рівень дослідження, на якому вивчення банку здійснюється у взаємозв'язку із середовищем, в якому він функціонує, тобто в рамках більш широкої системи — національної економіки, що створює можливості реальної оцінки ролі й місця банків у відтворювальному процесі як неперервності виробництва, розподілу, обміну і споживання суспільного продукту.

Функціонування банку в сфері обміну перебуває під впливом усіх стадій відтворення. У свою чергу і сам банк активно впливає на виробництво, розподіл і споживання. Найважливішим елементом взаємодії банку із зовнішнім економічним середовищем є концентрація вільних капіталів і грошових ресурсів та спрямування їх на потреби виробництва й обігу з метою підтримання неперервності останніх та прискорення усього відтворювального процесу в макроекономічних масштабах. Особливості цієї діяльності становлять зміст посередницької діяльності банків, яка поєднує в собі ключові банківські функції — організацію кредитного процесу і організацію платіжного обороту.

Банки здійснюють переміщення грошових коштів та капіталів і на міжсуб'єктному, і на міжгалузевому рівнях. Здійснюючи операції за

рахунками клієнтів та надаючи позички, банки виступають рушієм капіталів, акумулюючи гроші в одних секторах економіки і регіонах країни і перерозподіляючи їх в інші — туди, де виникає потреба.

З цього погляду діяльність банків щодо перерозподілу грошових коштів в економіці на засадах повернення має характеризуватися саме як *грошово-кредитне посередництво*. Визначальним моментом такої діяльності є подолання суперечності, що виникає в економічній системі між надлишком грошових нагромаджень в одних її секторах та потребою в залученні додаткових грошових ресурсів для інвестування в інших.

Гіпотетично відтворювальний процес міг би здійснюватися і без грошово-кредитного посередництва якби одні й ті ж господарюючі суб'єкти заощаджували кошти в розмірах, необхідних їм для інвестицій у реальні активи. Проте в дійсності має місце суттєвий розрив між обсягами коштів, необхідних підприємствам для інвестицій, та величиною нагромаджених ними ресурсів.

Таким чином, потреба у функціонуванні ефективного перерозподільчого механізму банків зумовлена необхідністю оптимальної взаємодії суб'єктів ринку, що мають надлишкові заощадження, із суб'єктами, які мають їх недостатньо. Вказаний оптимум може бути досягнуто за умови трансформації строків, розмірів ресурсів та ризиків за відповідними операціями, що забезпечує збіг інтересів кінцевих позичальників та кінцевих кредиторів. Проміжною ланкою, що реалізує вказану трансформацію на практиці, і є банки.

У результаті акумульовані банками дрібні вклади, внесені на відносно нетривалі терміни або до запитання, перетворюються на потужні грошові потоки, що можуть бути інвестовані в реальні активи відповідно до потреб виробництва, забезпечуючи тим самим ефективний кругообіг капіталів у масштабах всієї економіки. Крім того, банки здатні трансформувати ризик для власників коштів, істотно знижуючи його. Це забезпечується не лише розосередженням вкладень за різними групами позичальників, а й здатністю банків завдяки наявності відповідного аналітичного апарату більш точно оцінювати фінансовий стан потенційних одержувачів ресурсів. Таким чином, завдяки трансформаційній діяльності банків забезпечуються більш широкі можливості взаємодії суб'єктів відтворення, що сприяє належному відновленню виробництва та економічних відносин суспільства.

Звісно, окрім банків, грошово-кредитним посередництвом в економіці займається також цілий ряд спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів небанківського типу, які, випускаючи власні зобов'язання (вимоги до себе), трансформують їх у вимоги до інших підпри-

емств. Проте посередницька діяльність банків в економіці має деякі суттєві відмінності порівняно з діяльністю інших фінансових інститутів, особливо стосовно засад, на яких залучаються ресурси. Йдеться, зокрема, про можливість клієнтів банку вільно розпоряджатися вкладеними в нього коштами, причому не лише вилучаючи їх на вимогу, а й проводячи розрахунки зі своїми контрагентами. Специфіка грошово-кредитного посередництва банків полягає в тому, що, здійснюючи відповідні операції, вони виходять із постулату про малу ймовірність одночасного вилучення коштів усіма вкладниками, а здійснювані з рахунків виплати постійно компенсуються відповідними надходженнями. Це надає банку можливість, з одного боку, створити належний кредитно-інвестиційний портфель, а з іншого — дозволити клієнтам розпоряджатися їхніми коштами на власний розсуд (пересилати їх, оплачувати різні господарські операції та приватні покупки).

Лише банки, поєднуючи виконання функцій організації кредитного процесу і платіжного обороту, можуть забезпечити досягнення згаданого двоякого результату. Усі інші інститути фінансового ринку такої можливості не мають, а їхні клієнти, залишаючись власниками внесених коштів, як правило, втрачають право вільно розпоряджатися ними (за винятком хіба що можливості вилучення внесених ресурсів за обставин, передбачених договором). Зазначене право переходить до відповідної фінансової установи, яка сама стає одночасно користувачем і розпорядником коштів, проте отримувати й пересилати їх у кінцевому підсумку може лише через банк. Останній же, окрім того, що забезпечує раціональне використання ресурсів суб'єктів ринку, створює можливості щодо підтримання належного рівня ліквідності вкладень клієнтів. Тому кругообіг грошей, здійснюваний через банки, поряд з тим, що є необхідною умовою підтримання неперервності виробництва, має також суттєві переваги порівняно з діяльністю інших фінансових структур, які забезпечують рух грошових ресурсів в економіці.

Таким чином, сутнісна оцінка банку в процесі третього етапу аналізу синтезує результати попередніх двох етапів, вибудовуючи логічний ланцюг дослідження від оцінки внутрішньої суті за ключовими здійснюваними операціями, до поєднання основних функцій банку в розкритті його ролі через грошово-кредитне посередництво в ході створення суспільного продукту. Зазначена схема аналізу дає змогу розглядати *банк* вже як *основного грошово-кредитного посередника в економіці, що забезпечує концентрацію грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення виробничих і невиробничих потреб, внаслідок чого підтримується неперервність процесу розширеного відтворення*. У цьому ж контексті важливо зазначити і забезпечення на-

лежного рівня ліквідності акумульованих коштів як важливий фактор, що відрізняє відповідну посередницьку діяльність банків від усіх інших кредитно-фінансових інститутів.

Як бачимо, сформульоване визначення ґрунтується передусім на макроекономічних особливостях діяльності банку, відображаючи його взаємодію з господарством у цілому. У результаті цієї діяльності досягається максимальна ефективність використання ресурсів у ході всього відтворювального процесу, адже банки спрямовують кошти лише в ті сфери господарської діяльності, які можуть забезпечити належну віддачу та прийнятний рівень ризику.

Отже, третій етап дослідження дає змогу розглядати банк вже не як певну замкнуту інституційну систему, а як складовий елемент національної економіки, органічно поєднаний з нею. Тим самим долається відносна обмеженість (незважаючи на їх значимість) попередніх етапів аналізу.

Загалом же запропонована поетапна послідовність дослідження на основі діалектичного підходу створює, на нашу думку, оптимальні умови для з'ясування дійсної суті банку. Це пов'язано з тим, що розглянуті етапи аналізу створюють можливість узагальнення й систематизації специфічних рис банку та розкриття його сутності як на мікроекономічному рівні — через сукупність ключових, визначальних операцій, які співвідносяться з потребами індивідуальних господарюючих суб'єктів саме у банківській діяльності, так і на макроекономічному — через характеристику основних функціональних аспектів банківського посередництва для забезпечення неперервності розширеного відтворення. Зазначений аналіз та його результати слід розглядати як єдине ціле, свого роду систему, яка дає комплексну характеристику банківської діяльності, розкриваючи як зовнішні форми її прояву, так і глибинну сутність.

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВ ЯК УЧАСНИКІВ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

*Богдан Луців, завідувач кафедри банківських інвестицій і обліку
Тернопільської академії народного господарства, кандидат економічних наук, доцент*

Передумови появи комерційних банків на фондовому ринку

До 1991 р. в Україні діяла однорівнева банківська система, яка передбачала наявність лише горизонтальних зв'язків між банками. В умовах адміністративно-командної економіки банк міг не турбуватися за формування статей прибутку. Всі кредити були централізованими, операції — однотипними. З переходом до ринкових відносин перед комерційними банками постала проблема заробляння прибутку. До 1994 р. в умовах інфляційної кризи банки мали реальну можливість отримання прибутку в кредитному секторі фінансового ринку. Однак з переходом економіки в іншу фазу кризи кредитний ринок став більш ризикованим і менш дохідним. Але, з іншого боку, до 1994 р. сформувались умови для розвитку ринку цінних паперів. Цьому сприяло завершення першого етапу приватизації, наявність у загальних рисах сформованої законодавчої і нормативної бази. З'явилися нові для нашої країни фінансові інструменти. Необхідність диверсифікації активів комерційних банків зумовила зацікавленість їх в участі у цьому секторі фінансового ринку.

На початку 90-х років в Україні стихійно було вибрано модель банку, здатного мати великий портфель акцій нефінансових підприємств,

який оточив себе різними небанківськими фінансовими інститутами та був здатний здійснювати реальний контроль за їхньою діяльністю. Ця модель була пов'язана з підвищеним ризиком операцій банку. Ризик операцій з цінними паперами не відокремлений від ризику кредитно-депозитної і розрахункової діяльності, водночас він істотною мірою залежить від стану справ у великих клієнтів банку, в оборот яких втягнуті значні його кошти (через участь в акціонерному капіталі).

Правове поле участі комерційних банків на фондовому ринку

Відповідно до українського законодавства банкам на ринку капіталів дозволені практично всі операції з:

- випуску, купівлі, продажу і зберігання цінних паперів;
- управління цінними паперами за дорученням клієнта (довірчі операції);
- надання консультаційних послуг;
- здійснення розрахунків за дорученням клієнта (у тому числі за операціями з цінними паперами).

З іншого боку, банкам на ринку цінних паперів надано такі права:

- інвестувати кошти в акції небанківських компаній;